

UOT 82.94

AYTƏN HEYBƏTOVA*

PAŞA QƏLBİNUR YARADICILIĞINDA LİRİK “MƏN”İN TƏŞƏKKÜL VƏ TƏKAMÜL BİRLİYİ

Paşa Qəlbınur poeziyasının zənginliyində öyrənilməli olan problemlərdən biri də bədii-estetik təfəkkürün təşəkkülündə və təkamülündə dayananların ümumi mahiyyətinin və onun yaradıcı şəxsiyyətini əhatə edən təxəyyül və düşüncənin aydınlaşdırılmasıdır.

Vətən, ölkə, yurd, ailə, insan, dünya, təbiət və s. onun yaradıcılığının tematik və ideya təbəqəsini təşkil edir. Bütün bunlar yaradıcı düşüncə sistemində bir – biri ilə əlaqəlidir və onların vasitəsilə yaradıcı mahiyyət qavranılır. Qarabağ, onun ağrıları, rus şovinizminin xalqımıza qarşı siyasəti, erməni intriqaları və müharibənin acı nəticələri şairə belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir : "Biz getdik, uduzduq və sanki ayıldığımız", digər tərəfdən isə bu ifadənin bütün aspektləri xalqı oyatmağa çağırışdır. Mövzuların müxtəlifliyi ilə xarakterizə edilən P. Qəlbınur poeziyası yaddaş qabiliyyəti, formasının orijinallığı prinsipi, estetik göstəricinin yüksək intellekti vasitəsilə öz mahiyyətini ortaya qoyur. Bütün bunlar bir istiqamət olaraq, P. Qəlbınur poeziyasının ümumi sisteminin və mətn sxemlərinin geniş kontekstdə təhlilini zəruri edir.

Açar sözlər: *müstəqillik, lirika, xarakter, təfəkkür, daxili nitq*

Paşa Qəlbınur poeziyasının zənginliyində araşdırılmalı problemlərdən biri bədii-estetik təfəkkürünün təşəkkül və təkamül müəyyənliyində dayananların ümumi mahiyyətini aydınlaşdırmaq, yaradıcı şəxsiyyətinin əhatələdiyi təsəvvür və düşüncə qatlarını bir bütöv olaraq ortaya qoymaqdır.

Ümumiyyətlə, ötən əsrin 60-cı illərindən ədəbiyyatda başlayan yeniləşmə tendensiyası (yeni nəsil və yeni nəsr təsəvvürü) bir istiqamətdə insanın daxili aləmini, iç dünyasını, daxili nitqində özünə yer alan fikir və düşüncələrini aydınlaşdırmağa köklənmişdi. Onu da əlavə edək ki, bu təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında özünü göstərən xarakterik keyfiyyət olmayıb, dünya ədəbiyyatı üçün nəzərə çarpan tendensiya idi. 70-80-ci illər ədəbiyyatında, eləcə də müstəqillik dövrü ədəbiyyatında “bədii yaradıcılıqda psixologizm”, “yaradıcılıq və psixologiya” problemləri bədii düşüncənin, eləcə də ədəbi-nəzəri fikrin problemi olaraq daha geniş mahiyyət kəsb edir. İ.Şıxlının, İ.Hüseynovun, Anarın, Elçinin, Y.Səmədoğlunun, V.Səmədoğlunun, H.Arifin, M.Arazın, N.Kəsəmənlinin, M.Süleymanlının, R.Rövşənin və onlarla başqalarının yaradıcılığında özünü göstərən psixoloji əksətdirmə, daxili monoloq bir xətt olaraq ədəbiyyatın məzmun xronotoplarında ciddi mənzərə ilə səciyyələnirdi. Çünki, 60-cı illərdəki yeniləşmə ruhu “davranış etikətləri, psixoloji əksətdirmə, daxili monoloq - bu və bu kimi anlayışlar mövcud nəsr əsərlərinə baxışı da dəyişdirdi. Hətta yazıçılar özləri özlərinə yenidən baxmalı oldular. Ədəbi tənqid isə nəsr əsərlərini dəyərləndirmək işində yeni axtarışlara doğru istiqamət götürdü”. [2]. Təkcə nəsr əsərləri deyil, poeziya da bütün aspektləri ilə insanı bir mahiyyət məsələsi olaraq dərkə, etnokulturoloji yaddaşda müəyyənləşdirdiyi təsəvvürə köklənir. P. Qəlbınur yaradıcılığı kontekstdə apardığımız təhlillər lirik “mən”in təşəkkül və təkamül müəyyənliyində sənətkar psixologizmini aydınlaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Bədii-estetik təfəkkür texnologiyalarının əksətdirmə imkanları insanı, onun mahiyyətində, mənəvi dünyasında olanları ifadəyə köklənir. Çünki ədəbiyyatın yaradıcısı insandır və insanı bir varlıq olaraq dərk, maddi və mənəvi məzmunun paradigmatik mənzərəsini aydınlaşdırmaq müxtəlif səviyyələrdə (fəlsəfi, tarixi, psixoloji, mədəni və s.) ilkin təsəvvürdən

günümüzə qədər həmişə diqqət önündə olmuşdur. "Sözün hər bir kəlməsinin arxasında canlı insan, onun mürəkkəb və zəngin daxili aləmi, hiss-həyəcanları, duyğu və düşüncələri dayanır" [4, s.18]. Bütün bunlar kontekstində xalq şairi S.Vurğun "adın sözdür, özün insan, nə mənalar yaşar səndə" [8, s.20] deməklə diqqəti insanın mahiyyətinə yönəldir. P.Qəlbinur yaradıcılığı da öz zəngin fakturası, işarələr sisteminin simvolizə etdiyi yaddaş kodları ilə lirik "mən" in təşəkkül və təkamülü konsepsiyasına yüklənir. "Nənəm", "Ağla", "Anam elçi gedən gün", "Dağlar kəpənəkdi bu yay günündə", "Ay gözlərin", "Bir yaşında uşaqlar", "Qubanın ağ alması", "Pinəçi dükanı", "Dilənçi", "Nar", "Sahibsiz məzarlara kim keşik çəkir", "Nədənsə yaşıla çalmanın axı", "Sual", "İndicə" və s. şeirlər sənətkar düşüncəsinin bədii-estetik prinsiplərində müəyyən olmuş poetik obrazlar kultunu sərgiləyir.

Paşa Qəlbinur poeziyası 60-cı illərin ümumi ruhuna köklənməklə onun müəyyənləşdirdiyi sənət prinsiplərinə, işarələrin kəsb etdiyi simvolizmə, metaforik məzmun qatlarının özünəməxsusluq modellərinə bağlanmışdır. Obyektiv aləmin subyektiv dərkini, "həyatda olduğundan daha gözəl" düşüncəsinə köklənən ədəbiyyat nitq janrlarının özünəməxsus üsulları ilə müəyyənləşdirdiyi məqsəd və məramı reallaşdırmağa, dürlü örnəklərini bir istiqamət olaraq ortaya qoymağa çalışır. Sənətkarın hiss və ehtiraslarının subyektivliyində sıralanan mətn axarı onda həm də orijinallığın təminatçısına çevrilir.

Lirik-psixoloji canlandırmanın ümumi prinsipləri üzərində köklənən P.Qəlbinur hər bir şeirində bu modelə, özü üçün müəyyənləşdirdiyi prinsiplərə, psixoloji əksətdirmə maneralarına, daxili monoloqun müxtəlif forma və üsullarının bədii mətnə gətirilməsinə köklənməklə orijinallıqla səciyyələnəcək bir özünəməxsusluğu ortaya qoydu. Ədəbiyyatşünas Ə.Əsgərli şairin yaradıcılığını bütün qövsləri, mövzu və struktur xətləri ilə təhlil edərək vurğulayır ki, "Paşanın şeirlərini asanlıqla başa düşmək, dərk etmək olmur. Bəzən qeyri-müəyyən qavrayış şeirlərindəki fikir və düşüncəni psixoloji hissiyyatları ilə "min yerə yozur". Yəni P.Qəlbinur poeziyası intellektual poeziya olduğundan oxucunu yüksək fəlsəfi səviyyəyə, hazırlıq, poetik zövq, həssas duyum tələb edir, deməli həm də hazır oxucu istəyir" [3, s.19].

Lirizm elə geniş mahiyyətli hissi, bədii-estetik düşüncəni şərtləndirən məsələdir ki, onun əhatələdiyi məzmun təkcə poeziya ilə yekunlaşmır. Bədii düşüncənin faktı olaraq nərsədə və dramaturgiyada da bir yaradıcılıq, üslubi-keyfiyyət olaraq mətnə əlavə çalarlar gətirir, bir növ məzmunyaradıcı fakt kimi ciddi funksiyaya yüklənir. Poeziyada isə onun yeri müstəsnaıqdır və üst qatda görünən hadisə olaraq estetik idealın cövlanına xüsusi imkanlar yaradır. Arxitektuallıq müstəvisində P.Qəlbinurun "Qızılgül kolunun dibində lələ" şeiri yaddaş təsəvvüründə müəyyən olmuş kodların arxetiplərinə bağlanır. Etnik düşüncənin müəyyənləşdirdiyi gül simvolikası və onun özünün tipoloji sıralanmada ortaya qoyduğu təsəvvür yuxarıdakı mətnə yeni məna çalarları ilə səciyyələnir. Qızılgül, bənövşə, lələ sıralanmasında şairin yanaşmaları və klassik ədəbiyyatın, eləcə də aşıq yaradıcılığının, xalq ədəbiyyatının zənginliklərində nəzərə çarpan özünəməxsusluqlar və orijinal mənalandırmalar sıralanmada kifayət qədər maraqlı təsəvvürlə fəlaklaşır.

Sözü canlandırmaq, onun mətn daxilində imkanlarını açmaq (pərvazlandırmaq), söz qatarında düzümün arxitektonik mənzərəsini ortaya qoya bilmək P.Qəlbinur yaradıcılığında keyfiyyət göstəricisidir. Bənövşə timsalında aparılan müqayisələr, həyatın təzadları, kol və bənövşə, soyuq, şaxta və bənövşə timsalında aparılan müqayisələr mətn daxilində kəsb elədiyi məna və poetiklik yaratma funksiyası ilə sənətkar üslubunun mahiyyət göstəricisidir. "Gəlib ürəyimdə bit, ay bənövşə" deyən şair bütün parametrlərdə bu zərifliyin rahatlığı və həm də ən yaxşı məkanı ola biləcək təsəvvüründə ürəyini (şair ürəyini) bir nümunə olaraq göstərir. Bütün bunlar özlüyündə bədiiliyə, onun poetik mükəmməllik təsəvvürünə bağlanır. Ümumiyyətlə, "bədiilik elə ondan ibarətdir ki, bir cizgi, bir sözlə elə bir şeyi bizə canlı və hərtərəfli təqdim

edir ki, bədiilik olmasa həmin şeyi heç on cilddə də ifadə edib qurtara bilməzsən. Elə bu səbəbdəndir ki, bədiilikdən uzaq olan bütün əsərlərdə sözcülük həddindən çox olur. Sənətkarın isə əksinə sözcülüyə ehtiyacı yoxdur, izahına bəzən bir cild lazım olan fikri ifadə etmək üçün ona bir neçə cizgi və bir neçə söz kifayət edir” [1, s.226]. P.Qəlbinur poeziyasında mətnin ritmik kompozisiyası və onun ayrı-ayrı komponentləri məzmun yaradıcı funksiyasında çıxış etməklə bütövlüyün təminatçısı funksiyasında özünü göstərir. Ayrı-ayrı misraların fikir yükü, fonopoetik və morfo-poetik sıralanmanın səs və məna effektləri bir tendensiya olaraq yaradıcı dünyagörüşünün sənət fəlsəfəsini aydınlaşdırır.

Bədii sistemin mükəmməlliyində mətnin məna qatı və əksətdirmənin rəngarəng üsullarında nəzərə çarpan elementlər bədii-estetik bütövlüyün xronotoplarını aşkarlayır. Burada yaradıcı psixologizmi, daxili monoloqun müxtəliflik kodları sənətkarın təfəkkür intelleksiyanının göstəricisi olaraq tipoloji yanaşmaları gərəkli edir. P.Qəlbinur poeziyasının sərgilədiyi metadil poetik obrazlar kulturunun daxili harmoniyasının təminatçısı funksiyasında çıxış edir. Ona görə də onun yaradıcılığının müəyyənləşdirdiyi təkamül özlüyündə bir yaradıcı özünəməxsusluğuna, üslub müəyyənliyinə bağlanır. İlk şeirlərindən sonuncu şeirinə qədər mətn informasiyasında nəzərə çarpan sənətkar statusu birbaşa yaradıcılıq axtarışlarında boy göstərən özünəməxsusluq konsepsiyasına hesablanır. “Bu qış gecəsi”, “Bilirəm göylərdə ilahi eşq var”, “Ağ dənizdə burulğanım”, “Mən sənə o qədər inanıram ki”, “Yenə”, “Ağlama” və s. çeşidli poetik örnəkləri yüksək yaradıcı intelleksiyanın göstəricisi olaraq mükəmməl təsəvvür formalaşdırır. Ona görə də “P. Qəlbinur şeirlərinin hər biri analiz predmetidir... P.Qəlbinur poeziyasında – motiv, psixoloji müxtəliflik o qədər zəngindir ki, onlarda qruplaşma, ümumiləşdirmə aparmaq əslində çətin olur. Bununla belə, biz “nəyisə”, - bu “nəyisəni” tapmaq isə həmişə asan olmur, -əsas götürüb təhlil edirik” [3, s.20-21]. Çünki P.Qəlbinur poeziyasında hər bir şeirin özünəməxsusluq kodu, təsəvvür və düşüncə modeli, modelləşdirmə prinsipi vardır. Bunların üsə ümumilikdə təşəkkül və təkamül mənzərəsini sistemli şəkildə aydınlaşdırmaq sənətkarın yaradıcılığında özünəməxsusluq və mətn fərdiliyi prinsipində boy göstərən zənginliyi bir kod olaraq dərkə hesablanır.

60-80-ci illər ədəbiyyatının, eləcə də P.Qəlbinur poeziyasının enerji qaynaqlarını müəyyənləşdirən yaddaş və ənənə nümunələri kifayət qədər dərinliklərə gedib çıxır. M.Füzuli qəmi poeziyanın sərmayəsi hesab edirdi. Doğrudan da, lirikanın və sənətkar istedadının mahiyyətində dayanan əsas məsələlərdən birisi obrazın daxili mahiyyətini açmaq və açma bilmək istedadıdır. Lirikanın geneologiyasında məhz insanın qəlb dünyasının rübabını dilləndirə bilmək bacarığı dayanır. P.Qəlbinur poeziyasının özünəməxsusluğunda, üslub çalarlarında mahiyyətə yönəlmə və lirik ”mən”in daxili aləmində olanları yüksək səviyyədə dilləndirmə bacarığı dayanır. Sənətkarın özünüifadə prinsipinə dayanan bu məsələ lirizmin təbiətindən irəli gələrək poetik obrazlar şəbəkəsində mövzu və ifadə üsullarının rəngarəngliyində sıralanır. “Şairin Vətəni onun ana dili, ana dilinin hər kəlməsi, hər səsidir, hər söz elə Vətənin bir parçasıdır, hər sözün yaddaşı Vətənin və xalqın tarixidir” [6, s.164]. P.Qəlbinur poeziyası bu kontekstdə həm mövzu əhatəsi, həm də bütünlükdə ruhani bağlantıları, iç dünyasında əhatələdiyi təsəvvür baxımından milli düşüncənin ən dərin qatlarından boy göstərir və günümüzə qədər olanları əhatələmək imkanları ilə xarakterik görünür.

Min illik şərabı çəkdim başıma
 Bir az qan dadırdı, bir az da şərbət,
 Nalənin qoxusu vurdu başıma.
 Gördüm bir dənizdi, damlası heyret!
 Hər damla özü də min bir şəxsiyyət... [5, s.18].

Paşa Qəlbinur poeziyası düşüncə və ifadəlilik imkanları baxımından sərhəd tanımır. Onun yaradıcı təsəvvürünə dayananlar bütünlükdə etnosa, etnokulturoloji sistemin ilkinlikdən

bu yana olan mənşəsinə, tarixi-mədəni təsəvvürlərin, bədii-estetik modellərin mükəmməllik konsepsiyasına və şairin genetik yaddaş kodlarına bağlanır. Görkəmli dilçi alimimiz, professor Əzizxan Tanrıverdi "Cərrah bıçağından süzülən işıq sözə çevriləndə" məqaləsində tipoloji müstəvidə vurğulayır ki, "Paşa Qəlbınur şair qələmi ilə cərrah bıçağını qovuşdurub təkəkkürünə - oradan da şeirə, sözə ötürə bilir. Şairin "Ağlıma gələnlər, başıma gəldi" kitabı vərəqləndikcə ilk növbədə işıq obrazı yada düşür, işıq barədə düşünür, sanki hər şeyin aydınlığa, işığa uyğunlaşdırıldığının şahidi olursan.

Müəllifin nəzərində hətta kədər, zülmət, qaranlığın özü belə işıqdır. And içəndə heç bir varlığa yox, məhz işığa and içməsi də şair üçün işığın nə qədər doğma və müqəddəs olduğunu təsdiqləyir" [7, s.57]. Doğrudan da dilçi, ədəbiyyatşünas alimin P.Qəlbınur poeziyasını işıq müstəvisində təhlilə gətirməsi və onun mahiyyət səviyyəsində dərinliklərinə diqqət yetirməsi şairin yaradıcılığı boyu nəzərə çarpan mövzu özünəməxsusluqlarına həssaslığını ifadə edir. Çünki imzasındakı (Qəlbınur) nurdan ayrı-ayrı şeirlərində tez-tez və həm də orijinalıqla nəzərə çarpan obrazlaşmada işıq bir yaradıcı kodu olaraq semantikləşir. Onun yaradıcılığının mövzu və ideya qatını təşkil edən vətən, yurd, torpaq, ailə, insan, dünya, təbiət və s. hamısı yaradıcı düşüncəsində bir-biri ilə bir sistem çərçivəsində elə bağlanır ki, bunların vasitəsi ilə yaradıcı mahiyyəti dərk olunur. Qarabağ, onun sıraladığı ağrılar, rus şovinizminin xalqımıza yönəlik siyasəti, erməni məkri və müharibənin acı nəticələri şairi "dirilər kimi getdik, uduzduq" qənaətinə gətirir, lakin bunun digər tərəfində məsələlərin hələ qurtarmadığı və son savaş olmadığı "ruhlar kimi yağaq, Qarabağa" deyimi bütün aspektləri ilə xalqın oyanışına çağırışdır. Mövzu rəngarəngliyi ilə səciyyəli P.Qəlbınur poeziyası yaddaş tutumu, modelləşdirmənin özünəməxsusluq prinsipi, estetik işarələnmənin yüksək intelleksiyası ilə mahiyyəti ortaya qoyur. Bütün bunlar bir istiqamət olaraq P.Qəlbınur poeziyasının ümumi sistemini mətn sxemlərini geniş kontekstdə təhlilə gətirməyi zəruri edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Belinski V.Q. Seçilmiş məqalələri. Bakı: Gənclik, 1979, 228 s.
2. Əliyev K. Paralel xronologiyalar. "525-ci qəzet", 13 iyul 2015-ci il.
3. Əsgərli Ə. Fərdi üslubun poeziyası. Bakı: Vektor, 2017, 150 s.
4. Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı: Elm, 2008, 434 s.
5. Qəlbınur P. Ağlıma gələnlər, başıma gəldi. Bakı: Ozan, 2003, 656 s.
6. Nəbiyev B. Tənqid və ədəbi proses. Bakı: Azərnəşr, 1976, 188 s.
7. Tanrıverdi Ə. Poeziyanın dili, dilin poeziyası. Bakı: Nurlan, 2008, 203 s.
8. Vurğun S. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I c. Bakı: Azərnəşr, 1976, 288 s.

**ADPU-nun doktorantı*
e-mail: aytannquliyeva@gmail.com

Aytan Heybətova

UNITY OF FORMATION AND EVOLUTION OF LYRIC PERSONALITY IN THE WORK OF PASHA GALBINUR

One of the problems to be studied in the richness of Pasha Galbinur's poetry is to clarify the general essence of those who stand in the formation and evolution of artistic and aesthetic thinking, to reveal the layers of imagination and thought surrounding his creative personality.

Homeland, country, land, family, man, world, nature, etc., which form the theme and idea layer of his work. all of them are interconnected in a system of creative thought in such a way that the creative essence is perceived through them. Karabakh, its pains, the policy of Russian chauvinism towards our people, the Armenian intrigue and the bitter consequences of the war lead the poet to the conclusion that "we went and lost as if alive", but on the other hand, all aspects of the phrase is a call for the awakening of the people. Characterized by the diversity of themes, P.Galbinur's poetry reveals the essence with the capacity of memory, the principle of originality of modeling, high intelligence of aesthetic marking. All this, as a direction, makes it necessary to analyze the general system of P. Galbinur's poetry, text schemes in a broad context.

Keywords: *independence, lyrics, character, thinking, inner speech*

Aytan Heybatova

ЛИРИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО «СТАНОВЛЕНИЯ И ЭВОЛЮЦИИ ЛИЧНОСТИ» В ТВОРЧЕСТВЕ ПАШИ ГАЛБИНУРА

Одна из проблем, которую предстоит изучить в богатстве поэзии Паши Гальбинура, - выяснить общую сущность тех, кто стоит в становлении и эволюции художественного и эстетического мышления, выявить пласты воображения и мысли, окружающие его творческую личность.

Родина, страна, земля, семья, человек, мир, природа и т. д. которые составляют тематический и идейный пласт его творчества. все они взаимосвязаны в системе творческого мышления таким образом, что через них воспринимается творческая сущность. Карабах, его боли, политика русского шовинизма по отношению к нашему народу, армянские интриги и горькие последствия войны приводят поэта к выводу, что «мы пошли и проиграли, как живые», но с другой стороны, все аспекты фразы - это призыв к пробуждению людей. Поэзия П.Гальбинура, характеризующаяся разнообразием тем, раскрывает сущность с емкостью памяти, принципом оригинальности моделирования, высоким интеллектом эстетической маркировки. Все это как направление заставляет анализировать общую систему поэзии П. Гальбинура, текстовые схемы в широком контексте.

Ключевые слова: *независимость, лирика, характер, мышление, внутренняя речь*

(Filologiya elmləri doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim olunub)

Daxilolma: **İlkin variant 16.09.2020**
Son variant 25.11.2020